
BALTICA Volume 24 Special Issue 2011 : 65-68

Lietuvos geologijos paveldo tyrimai ir išsaugojimas

Augustinas Linčius

(Gamtos tyrimų centro Geologijos ir geografijos institutas)

Linčius, A., 2011. Lithuanian geological heritage investigation and protection. *Baltica*, Vol. 24, Special Issue // Geosciences in Lithuania: challenges and perspectives, 65–68. Vilnius. ISSN 0067–3064.

Abstract The article contains a discussion about the environmental character of the activities carried out at the Institute of Geology and Geography since 1959 when registration of geological objects was started and some of them were given the status of geological reserves and monuments. References to and brief descriptions of the then scientific research works are included.

Keywords environmental protection, *geological heritage, geological monuments, geological reserve, Lithuania.*

Augustinas Linčius [lincius@geo.lt], Nature Research Centre, Institute of Geology and Geography, 13, T. Ševčenkos Str., 03223 Vilnius, Lithuania. Manuscript submitted 2 June 2011, accepted 15 July 2011.

ĮVADAS

Pradžią pradžia, nuo kurios Geologijos ir geografijos instituto (toliau tekste – Institutas) mokslininkai sukruoto ir ėmėsi aptarinėti geologinio paveldo Lietuvoje apsaugos poreikį, aiškintis, kokius Lietuvos gamtos objektus toji apsauga galėtų ir turėtų apimti, kaip ji privalėtų būti organizuota, laikytinas XX a. šeštasis dešimtmetis. Šiai veiklai rasti akivaizdžiu postūmiu tapo ir keli reikšmingi įvykiai Vilniuje, o būtent: 1956 m. prie Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumo buvo sudaryta Gamtos apsaugos komisija, 1957 m. prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įsteigtas Gamtos apsaugos komitetas, taip pat – prasidėjęs iniciatyvių gamtininkų būrimasis Institute į Geologinės–geografinės paminklų apsaugos komisiją, kurios pirmininku tapo būsimasis akademikas Vytautas Gudelis. Tuomet dar stigo Lietuvoje oficialiai galiojančio Gamtos apsaugos įstatymo, nors jo apmatai daliai gamtininkų buvo žinomi, ne kartą aptarinėti. Mat apie mūsų krašto gamtinės aplinkos globai skirto įstatymo būtinybę buvo imta galvoti ir ryžtasi nuosekliai jo siekti daug anksčiau – tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje, o XX a. ketvirtajame dešimtmetyje netgi artėta prie baigiamosios šio įstatymo rengimo stadijos, t. y. esminio apsvaistymo ir juridinės galios

pripažinimo vyriausybinio lygiu. Bet dėl prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo ir nepalankių, krauju pasruvusių politinių pervartų Gamtos apsaugos įstatymo rengimo procedūros staiga nutrūko. Kaip siekiamybė šis svarbus valstybei dokumentas vėl prisimintas ir, įnešus naujų (deja, sovietinių) pataisų, aprobuotas vėluojant net du dešimtmečius – 1959 m. balandžio 22 dieną jau Lietuvos TSR Aukščiausioje Taryboje. Įsigaliojus Gamtos apsaugos įstatymui, remiančiam mokliškai, visuomeniškai ir ūkiškai tikslingą gamtos turtų apsaugą ir naudojimą Lietuvoje, atsirado daugiau galimybių ir atitinkamai veiklai, jos plėtrai.

PASIRAITOJUS RANKOVES

Nesitikėdami greito ir dosnaus biudžetinio finansavimo, kūrybingi Instituto darbuotojai vien savanoriškais pagrindais ėmėsi gamtosauginės tematikos. Pirmiausia, buvo pasirūpinta gamtos objektų (geologinių, geomorfologinių, litologinių, paleontologinių, hidrogeologinių ir kt.) paieška, registracija, mokliškai motyvuotų jau esančių svarbiausių žinių apie juos kaupimu. Sulaukęs palaikymo ir konkrečių siūlymų iš daugelio anuometiniame Institute dirbusių specialistų, pvz., V. Čepulytės, A. Gaigalo, O. Kondratienės, V. Karatajūtės-Talimaa, J. Kisinėriaus, V. Narbuto,

L. Rotkytės, E. Vodzinsko ir kt., V. Gudelis tais pačiais 1959 m. Gamtos apsaugos komitetui pateikė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geologijos ir geografijos Instituto paraišką *Geologiniai, geografiniai–landšaftiniai draustiniai ir paskiri paminklai Lietuvos TSR teritorijoje bei jų apsaugojimo priemonės*. Šioje 14 mašinraščio puslapių paraiškoje¹ buvo nurodyti 33 gamtiniai objektai, kuriuos ir pasiūlyta pasirinktinai skelbti negyvosios gamtos paminklais ar draustiniais, saugomais valstybės jau remiantis Lietuvoje išsigaliojusiu Gamtos apsaugos įstatymu ir neprieštaraujant jo sampratai. Štai jie:

6 geologiniai draustiniai – *Armonos slėnis tarp Ukmergės–Jonavos plento ir Šventosios upės; Šventosios upės slėnio atkarpa, apimanti Abromiški–Vetygalą–Daumantus, ir Virintos upės 3 km atkarpa; Nemunėlio upės atkarpa nuo Tabokinės kaimo iki N. Radviliškio (iki Apaščios upės) ir Apaščios krantų 3 km ruožas aukštyn prieš tėkmę nuo santakos su Nemunėliu; Senujų karstinių įgriuvų plotas (apie 12 ha) į š. v. nuo Kirdonių kaimo (Antano Jaronio sodybos aplinka); Pelyšos slėnio atkarpa žemupyje; Jiesios slėnio atkarpa žemupyje;*

16 geologinių paminklų – *Stirniškių dolomitų karjeras; Vetygalos devoninių ir neogeninių smėlių atodanga; Raudonpamūšio dolomitinė uola; Velnia-pilis; Kairysis Armonos upės krantas (prie Stasiukaičio sodybos); Dešinysis Armonos upės krantas (prie Stasiukaičio sodybos); Dolomitų atodanga kairiajame Nemunėlio krante, į r. nuo Mažųjų Muoriškių; Atodanga kairiajame Nemunėlio krante, žemiau Didžiųjų Muoriškių; Jūros sluoksnių atodanga dešiniajame Ventos krante, Papilės miestelyje; Linksmučių dolomitų atodangos palei Kruojos upę (Pakruojo r.); Šeškinės ozas (Vilniuje); Barstyčių (Sedos) akmuo–riedulys; Gvildžių ir Purmalių tarpledynmetinės durpės Danės upės krantuose; Jonionių–Maksimonių tarpledynmetiniai sluoksniai; Netiesų tarpledynmetiniai sluoksniai; Ratnyčios tarpledynmetiniai dariniai;*

3 geologiniai–geomorfologiniai paminklai (Kuršių nerijoje) – *Senujų kopų atlaikai–piramidės Naglių kalno vakarinėje papėdėje; Marių mergelio (gitijos) išspaudos pamaryje prie Parnidžio ir Grobšto įlankų; Atпустyto senojo kopų miško stuobriai vakariniame didžiojo kopagūbrio šlaite ties Grobšto ragu;*

8 geografiniai–landšaftiniai draustiniai – *Ūlos slėnis ir apie 5 km bendro pločio prieslėniniai ruožai abipus upės iki geležinkelio linijos, jungiant prie šio ruožo ir Čepkelių raistą; Smalvų–Smalvykščio ežerai ir juos supančios apylinkės; Dubysos–Ventos kanalo senslėnis su Kurtuvėnų miškais; Kulių miškai; Rambynas su Jūros slėniu ties jos žiotimis ir gretima Nemuno slėnio atkarpa; Jūros slėnis Pagramančio–Tauragės*

¹ Gudelis, V., 1959. Geologiniai, geografiniai–landšaftiniai draustiniai ir paskiri paminklai Lietuvos TSR teritorijoje bei jų apsaugojimo priemonės. Vilnius, rankraštis, 14 pp.

ruože; akumuliacinės deltinės salos prie Vorusnės ir Skirvytės žiočių (gurgždai–verderiai); Raigardas (Druskininkų apylinkėje).

Taip Institutas tapo viena pirmųjų mokslinių įstaigų, pasiūliusių bendradarbiavimą Gamtos apsaugos komitetui. Ilgainiui pagal Instituto mokslininkų rekomendacijas (daug prisidedant, žinoma, ir Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto, Geologijos valdybos prie Lietuvos TSR MT ir kitų įstaigų specialistams, kraštotyrininkams) gausėjo Lietuvoje išaiškinamų unikalių geologinio paveldo objektų, kuriuos būtina išsaugoti ateičiai, sąrašas (1 ir 2 pav.).

Iš pradžių Gamtos apsaugos komitetas labiau rūpinosi draustinių lokalizavimo reikalais, todėl jau 1960 m., atsiklausus Institute dirbusių litologų,

1 pav. Senujų kopų piramidinis atlikuonis, XX a. 7-ame dešimtmetyje tebestūksojęs ties Naglių kalno vakarine papėde Kuršių nerijoje. A. Linčiaus nuotrauka.

2 pav. Puokės akmuo po obels senolės šakų arka, melioratoriams atkasus (1957 m.) jo dalį. Šis apie 680 tonų galis sverti riedulys buvo aptiktas Skuodo r. Barstyčių seniūnijos Puokės kaime. Nuo 1964 m. – geologinis gamtos paminklas. A. Linčiaus nuotrauka.

stratigrafų, paleontologų nuomonės ir šiems aktyviai talkinant, buvo įkurti stratotipinių atodangų su skirtingais geologiniais laikotarpiais susisluoksniavusiomis uolienomis, fosilijų radimviečių, sukarstėjusių gamtovaizdžių turintys pirmieji 7 geologiniai draustiniai: Armonos, Karajimiškio, Kirdonių–Tatulos, Kirkilų,

Nemunėlio–Apaščios, Papilės ir Pelyšos. Paskui, iki 1988 m., taip pat rodant pastangų Instituto (beje, 1963–2001 m. laikotarpiu tapusio Geologijos institutu ir priklausiusio įvairioms žinyboms) bei kitų įstaigų specialistams, geologinių draustinių pagausėjo ligi 20, tarp jų – lauko akmenų išpūdingas sancaupas aprėpiantys 10 riedulynų, vienas draustinis su juros ir kreidos geologinėms sistemoms priskirtų uolienu luistais, įstrigusiais pleistoceno ledynų paliktose morenose, ir vienas hidrogeologinis draustinis.

Geologijos paminklai, kaip valstybės saugomi nevyšios gamtos objektai, pradėti skelbti 1964 metais, kada iš karto tapo pagarsinti net 89 (daugiausia turintys mokslinę, mokomąją, etnokultūrinę, turistinę ir dar kitokią reikšmę) įvairios petrografinės sudėties stambūs akmenys. Iki 1982 m., siūlant ir Instituto mokslininkams, apribotų geologijos paminklų pagausėjo ligi 119, juos sudarė: akmenys–rieduliai (75), atodangos (17), šaltiniai ir versmės (8), ozai (5), Kuršių nerijos kopų atkarpos (3), karstinės įgriuvos (2), termokarstinė įgriuva (1). 1994 m. pradžios sąraše geologijos paminklų padaugėjo iki 161 ir jame buvo: akmenys–rieduliai (99), atodangos (25), šaltiniai ir versmės (25), ozai (5), Kuršių nerijos kopų atkarpos (3), karstinės įgriuvos (2), termokarstinis duburys (1) ir griova (1)^{2*}.

Atrenkant saugojimui geologinius objektus (draustinius ir paminklus), kartografuojant jų vietas, ribas, aplinką, dažnu atveju kartu su Gamtos apsaugos komiteto atstovais į laukus kaip konsultantai, sudarytų komisijų nariai vykdavo ir pakviestieji Instituto specialistai. Toks aktyvus bendradarbiavimas skelbiant reprezentaciniais geologinius objektus visoje Lietuvoje savaime įpareigojo Instituto mokslininkus dalintis su visuomene gamtosauuginės veiklos rezultatais, t. y. ją supažindinti su saugomomis tampančių geologinio paveldo vertybių ypatumais. Tas ir buvo daroma naudojantis prieinama periodine spauda ar per pradėtas transliuoti Lietuvos gamtai skirtas radijo, o vėliau ir televizijos laidas. Visa tai atvėrė ir galimybių tapti Gamtos apsaugos komiteto finansuojamų užsakomųjų mokslo tiriamųjų darbų, skirtų ne tik geologiniams draustiniams, bet ir daliai geomorfologinių, landšaftinių, landšaftinių–istorinių ir kitokių draustinių, taip pat numatytų reikšmingiausių geologijos paminklų, atsakingais vykdytojais. Instituto darbuotojams (A. Linčiui, V. Narbutui, V. Vienožinskiui, E. Vodzinskui ir kt.) dalyvaujant šitokios tematikos užsakomuosiuose darbuose (pradedant nuo 1974 m.), buvo apibūdinta pusė tuomet jau egzistavusių geologinių draustinių, o riedulynus kiek anksčiau moksliskai įvertino ir tyrimų

^{2*} Valstybės saugomų teritorijų tarnybos 2011 m. pradžios duomenimis, Lietuvoje oficialiai įregistruota valstybės saugomų yra: 10 geologinių draustinių, taip pat 159 geologiniai gamtos paveldo objektai (iš jų 72 yra gamtos paminklai), 33 geomorfologiniai gamtos paveldo objektai (iš jų 28 yra gamtos paminklai) ir 34 hidrogeologiniai gamtos paveldo objektai (iš jų 19 yra gamtos paminklai); be to, tik savivaldybių saugomus sudaro 45 geologiniai, 3 geomorfologiniai ir 2 hidrogeologiniai gamtos paveldo objektai

rezultatus Gamtos apsaugos komitetui pateikė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geografijos skyriaus vardu A. Gaigalas ir A. Mikalauskas^{3,4,5}.

Įsidėmėtinu gamtosauigos renginiu tapo Institute 1975 m. rudenį įvykusi konferencija *Geologinių paminklų ir draustinių apsaugos klausimai*. Joje dalyvavo Lietuvoje savo veiklą ir sąsajas su aplinkosauga plėtojusiu 20-ties įstaigų atstovai. Buvo išklaudyta 10 pranešimų, diskutuota apie geologijos paminklų ir draustinių apsaugą ir jos tobulinimo būdus, veiksmingesnius pastebėtų neigiamų reiškinių šalinimo būdus; priimtas ir šios konferencijos dalyvių nutarimas su pageidavimais ir aplinkosauginiais siūlymais Lietuvos valstybės valdymo institucijoms.

PERMAINOMS ATĖJUS

Daugėjantys gamtosauuginės tematikos darbų barai ir vyriausybės stiprinamas dėmesys gamtosauigai Instituto direkciją paskatino 1989 m. gruodyje įkurti naują padalinį – Geologinių paminklų skyrių, veikusį iki 1991 m. kovo mėnesio. Per trumpą šio padalinio gyvavimo tarpsnį vis dėlto pavyko sukaupti didžiumą esamos, bet vis dar išblaškytos informacijos apie Lietuvos geologijos paminklus, revizuoti ją ir papildyti per lauko ekspedicijas atliktų naujų tyrinėjimų duomenimis, viską susisteminti pateikiant svarbiausių geologijos paminklų mokslinį įvertinimą, pasiūlant jų tvarkymo kryptis⁶. Taip pat buvo inventorizuoti geologijos paminklai, pasklidę „irimo konvulsijų“ jau varginamoje SSRS Europinėje dalyje (Malinauskas 1990). Kiek vėliau (1994 m.) Z. Malinauskas spaudoje paskelbė ir saugomų geologinių vertybių klasifikaciją, kurią siūlė taikyti kuriant moksliskai pagrįstą jų sklaidos tinklą ne tik Lietuvoje, bet ir visoje buvusios SSRS Europinės dalies erdvėje. Kartu su kitu Instituto padaliniu – Geologinių procesų skyriumi – buvo parengti ikiprojektiniai siūlymai Biržų krašto karstinio regiono statusui patvirtinti⁷. Po Nepriklausomybės atgavimo keičiant Institute mokslinių tyrimų kryptis (panaikinus ir Geologinių paminklų skyrių), gamtosauuginės geologijos tematika išliko, tačiau ji tapo labiau siejama su Žemės gelmių tausojamojo naudojimo aspektais. Įsivyraviant šitokioms nuo geologinio paveldo analizavimo, saugotinių jo objektų išryškavimo ir gausinimo

³ Narbutas, V., Vodzinskas, E., 1980. Biržų rajono Karajimiškio, Kirdonių–Tatulos ir Kirkilų geologiniai draustiniai. Vilnius, rankraštis, 87 pp.

⁴ Linčius, A., Vodzinskas, E., 1976. Armonos, Pelyšos, Nemunėlio–Apaščios ir Papilės geologiniai draustiniai, I d. (tekstas, 217 pp.) II d. (planai, 8 vnt.). Vilnius, rankraštis.

⁵ Gaigalas, A., Mikalauskas, A., 1970. Lietuvos TSR geologinių draustinių (riedulynų) geomorfologiniai ir geologiniai bruožai. Vilnius, rankraštis, 95 pp.

⁶ Linčius, A., 1990. Ataskaita už mokslinį darbą „Svarbiausių Lietuvos geologijos paminklų mokslinis įvertinimas ir tvarkymo kryptys“. Vilnius, rankraštis, 611 pp.

⁷ Narbutas, V., Linčius, A., Paukštys, B., 1990. Ataskaita už mokslinį darbą „Priešprojektiniai siūlymai Biržų krašto karstinio regiono statusui patvirtinti“, t. 1 ir 2. Vilnius, rankraštis. 108 pp.

tolstančioms veiklos tendencijoms, vis dėlto rasta galimybių finansuoti Šiaurės Lietuvos karstiniam rajonui aktualios problematikos nagrinėjimą, todėl, kaip ekologinės geologijos srities mokslinis tiriamasis darbas, buvo atlikta Šiaurės Lietuvos geologinio substrato analizė įstatymiškai saugotinių gamtos objektų lokalizavimo požiūriu (Linčius 1994). Suorganizuota ir 1993–1998 m. „Tatulos programos“ apimtyje vykdyta Šiaurės Lietuvos karsto teritorijos gamtinės aplinkos kompleksinė stebėseną (monitoringas). Aktualiais tapo ir buvo atliekami Lietuvoje saugomų teritorijų (nacionalinių ir regioninių parkų, draustinių) ekologiniai–geologiniai tyrimai (V. Baltrūnas, A. Bitinas, J. Jonynas, B. Karmaza, J. Valiūnas).

Be geologinių vertybių apžvalgoms, jų charakterizavimui skirtų mokslinių straipsnių Instituto ir kitų organizacijų periodiniuose leidiniuose, monografijose ne taip mažai yra paskelbta ir plačiai visuomenei skirtų mokslo populiarinimo straipsnių, supažindinančių, pvz., su karstiniais reiškiniiais Lietuvoje (Narbutas, 1958); geologinės praeities pėdsakais Lietuvos kraštovaizdyje (Linčius, Narbutas 1969); vertingais geologinių reiškinių liudytojais Lietuvoje (Baltrūnas, Šliaupa 1980); Lietuvos geologiniais draustiniais (Linčius 1990); išleistas lankstinis *Lietuvos geologijos paminklai ir draustiniai* su 1:500 000 mastelio žemėlapiu (Linčius 1994); gausiai iliustruotos knygos – apie Biržų–Pasvalio krašto sukarstėjusią gamtą ir istorijos slėpinius (Linčius, Narbutas 2008) ir apie įdomiausią 101 vietą Lietuvoje (Vaitkevičius, Baltrūnas 2009) ir kt.

KELIOS MINTYS PABAIGAI

Norėtuši, kad ateities geologų kartos Lietuvoje netaptų kraštutinį pragmatizmą išpažįstančios ir vien materialios gerovės aklai siekiančių visuomenės grupių klusniais tarnais, bet dalį savo skvarbaus intelekto, kūrybinės potencijos skirtų ir Žemės plutos unikumų Lietuvoje paieškai, geologinio paveldo studijoms, tokias vertybes ir jų apsaugą proteguojančiai veiklai. Šitokios tyrimų srities prasmingais darbų rezultatais juk galėtų tapti monografinių leidinių serijos apie geologijos paminklus ir draustinius parengimas. Pradžiai, nuo kurios atsispyrus įmanoma siekti siūlomo tikslo, jau slypi 1990 metais Valstybiniam gamtos apsaugos komitetui įteiktoje didelės apimties rankraštinėje, deja, spaustuvės taip ir nepasiekusioje ataskaitoje apie geologijos paminklų Lietuvoje būklę ir galimas jų tvarkymo kryptis (dabar šią informatyvią ataskaitą

savo žinioje turi Aplinkos ministerijos priklausomybėje esanti Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba). Akcentuojamoji pradžia taip pat siejasi su apibendrintų mokslinių duomenų iš karto tik minėtos ataskaitos panaudojimu Lietuvos geologijos tarnybai realizuojant 1995–1999 m. darbų projektą *Lietuvos geotopų inventorizacija* (atsakingas vykdytojas V. Mikulėnas), kuri tapo šiai Tarnybai priklausančios kompiuterinės geologinių duomenų bazės vis atnaujinama dalimi – *Valstybinės geologijos informacinės sistemos (GEOLIS) posisteme „Geotopai“*. Tad tikėkime, kad netolimoje ateityje tikrai rasis bent vienas nuovokus ir energingas geologas, o gal ir keli bendraminčiai, kurie su pomėgiu domėtis prie Baltijos jūros prigludusios lietuviškosios Žemės teritorijos gelmių senienomis, liudijančiomis ne vien priešistorės geologinių įvykių keistenybės, bet ir primenančiomis, jog būtina pagarbiai elgtis su visa mus supančia gamtine aplinka, ją tausoti ir išmintingai dalintis jos teikiamais lobiais. Tik tokias nuostatas išsiugdžiusios mąšlios, atsakomybę už savo tautos išlikimą prisiimančios asmenybės ir gebės tęsti moderniai aplinkosaugai priimtina ir naudingą, o visuomenės kultūriniam ugdymui ir ypač jaunuomenės auklėjimui, mokymui labai reikalingą profesinę savo veiklą, pajėgs ją apvainikuoti paskelbtais įdomiais, turiningais mokslo veikalais, ir ne tik apie Lietuvos geologijos paminklus ar draustinius. Tiems būsimiems pasiryželiams ir palinkėkime sėkmės pasitelkta Vilniaus universiteto profesoriaus Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (1595–1640) poetine sentencija: *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs...*

Literatūra

- Linčius, A., Narbutas, V., 1969. *Geologinės praeities pėdsakai Lietuvos kraštovaizdyje*. Vilnius, 128 pp.
- Linčius, A., 1982. *Geologijos paminklai ir draustiniai [tarybu] Lietuvoje, jų steigimo ir apsaugos problemos*. Vilnius, *Žinija*, 22 pp.
- Linčius, A., 1990. *Lietuvos geologiniai draustiniai*. Vilnius, Mokslas, 150 pp.
- Linčius, A., 1994. *Lietuvos geologijos paminklai ir draustiniai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla. Žml. 1 l. su aprašais.
- Malinauskas, Z., 1994. Saugomų geologinių objektų klasifikacija. *Gelmių geologinio tyrimo, naudojimo ir apsaugos problemos Lietuvoje*. Straipsnių rinkinys, Vilnius, 96–97.
- Linčius, A., Narbutas, V., 2008. *Biržų–Pasvalio gamtos ir istorijos slėpiniai*. Vilnius, Akstis, 164 pp.
- Vaitkevičius, V., Baltrūnas, V., 2009. *Lietuva: 101 įdomiausia vieta*. Vilnius, Alma litera, 319 pp.